

Gönderim Tarihi: 24.05.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

1894 SASON TAHKİKAT KOMİSYONUNDA AMERİKALI DELEGENİN GÖREVLENDİRİLMESİ MESELESİ

The Issue of the Appointment of an American Delegate to the Sason Inquiry
Commission of 1894

Serdar BAY

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD
kau.serdarbay@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8484-8866

Oktay KIZILKAYA

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD
yu.aratan2001@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8427-9237

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

1894 Sason Ermeni İsyanı Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesiyken Avrupalı devletlerin müdahaleleri sonucunda uluslararası bir soruna dönüşmüştür. İngiliz konsolosunun gönderdiği raporlar neticesinde İngiliz büyükelçisi olaya tek başına müdahale etmeye kalkışmış ve baskılarını arttırmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgeye tahkikat heyeti göndererek, İngiltere'nin baskılarını hafifletmek istemiştir. Ancak İngiltere heyetin tarafsızlık ilkesine göre oluşturulmadığını bahane ederek, Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerin de komisyona katılmasını önermiştir. Bu durumu sakıncalı gören Sultan II. Abdülhamid, komisyonun tarafsızlığına hiçbir şüphe bırakmamak adına Amerikan Elçiliği tarafından seçilecek bir görevlinin komisyonda yer almasını önermiştir. Sultan'ın bu teklifi başta Amerika ile Osmanlı arasında olmak üzere büyük devletler arasında da kısa süreli bir krize neden olmuştur. Bu çalışmada başata İngiliz, Osmanlı ve Amerikan arşivleri olmak üzere süreli yayınlar ışığında delege krizinin nasıl aşıldığı, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin seyri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri, Ermeni, İsyan, Sason Tahkikat, Delege

Abstract

While the 1894 Sason Armenian Rebellion was a national issue of the Ottoman Empire, it turned into an international problem as a result of the interventions of European states. As a result of the reports sent by the British consul, the British ambassador attempted to intervene in the incident on his own and increased his pressure. Thereupon, the Ottoman Empire wanted to alleviate the pressure of England by sending an investigation delegation to the region. However, England excused that the commission was not formed according to the principle of impartiality and suggested that the states with consuls in Erzurum should also participate in the commission. Sultan Abdülhamid II, who considered this situation objectionable, suggested that an official to be selected by the United States Embassy should take part in the commission in order to leave no doubt about the impartiality of the commission. This proposal of the Sultan caused a short-lived crisis between the great powers, especially between the United States and the Ottomans. In this study, it is tried to

explain how the delegate crisis was overcome and the course of the United States-Ottoman relations in the light of British, Ottoman and the United States archives and periodicals.

Keywords: Ottoman Empire, United States of America, Armenian, Revolt, Sassoon, Inquiry, Delegate

1. GİRİŞ

Helmut Von Moltke'ye göre Sason, Osmanlı Devleti'nin hiç bir zaman tam olarak hâkim olamadığı asi bir coğrafyaydı. (Moltke, 1969, s. 190-191.) Sason'un gerek coğrafi şartları gerek de bölgedeki Ermeni nüfusunun varlığı isyan alanı olarak seçilmesinde büyük bir etken olmuştur. 1894'te Sason'da meydana gelen isyan, büyük devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla Ermeni Hınçak Komitesi tarafından organize edilmiştir. (Uras, 1987, s. 472.) 1890 İstanbul Kumkapı gösterilerinin de mimarı Mihran Damadyan 1892'de Sason bölgesine gelerek, çetesiyle birlikte burada bir isyan çıkarmaya çalışmışsa da kısa sürede yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir. (Gürün, 2012, s. 223.) Mihran Damadyan'ın yakalanmasının ardından yerini Hınçak Komitesi üyesi Hamparsum Boyacıyan almıştır. Boyacıyan, Adana Vilayetine bağlı Haçin Kasabası'nda doğmuş, askerî tıbbiyede eğitim görmüş, İstanbul'daki Kumkapı olaylarına karıştığı için Atina'ya ve oradan da Cenevre'ye kaçmıştı. (Hüseyin Nazım Paşa, 1998, s. 4.) Murad takma adını kullanan Boyacıyan, Sason'a gelerek burada Damadyan'ın bıraktığı yerden isyan hazırlıklarına devam etmiş ve bölgedeki Ermenileri tahrik etmeye başlamıştır. Murad, Ermenilere isyan ettikleri taktirde Avrupalı devletlerin onları himaye edeceklerini, İngiltere'nin ise yardıma geleceğini söylemiştir. Murad'ın propaganda faaliyetleri Ermeni çetecileri üzerinde etkili olurken, çeteler Bitlis Vilayetine bağlı Sason ve Talori'ye saldırılarda bulunmuşlardır. Murad öncülüğündeki Ermeni çetecilerin Temmuz 1894'te bölgedeki Kürt aşiretlerine saldırılarını arttırmaları üzerine 4. Ordu Müşirliği tarafından bölgeye asker sevk edilmek zorunda kalınmıştır. (Doğan, 2000, s. 22.) 27 Ağustos'ta başlayan askerî harekât neticesinde 9 Eylül'de Murad ve arkadaşları yakalanırken isyan da çok fazla büyümeden bastırılmıştır.

2. İSYANIN ARDINDAN İNGİLTERE'NİN GİRİŞİMLERİ

4. Ordu'ya bağlı askerî birliklerin isyanı silah kullanarak, kısa sürede bastırması, İstanbul'daki büyük devletlerin temsilcilerine duruma müdahil olmaları için gerekli bahaneyi vermiş oldu. (Karaca, 1993, s. 44.) İngiliz büyükelçisi isyanın öncesinde ve sonrasında bölgede bulunan Van Konsolos Yardımcısı Hallward'dan aldığı raporlar neticesinde Babıâli nezdinde girişimlerine başlamıştır. (Melson, 1982, pp. 481-509.) İngiliz Büyükelçisi Currie'nin girişimleri iki ülke arasında kriz yarattığı gibi, bastırılmış bir

isyanın ise uluslararası sorun haline dönüşmesine ve Sultan II. Abdülhamid üzerinde yeni bir baskı aracına neden olmuştur. (Küçük, 1986, s. 112.) Ermeni isyancıların da amacı Osmanlı topraklarında kargaşalık çıkararak büyük devletlerin dikkatlerini çekmekti ki bunda da başarılı olmuşlardır. (Okur, 2015, ss. 19-53.) Nitekim isyanın hemen ardından Avrupa’da Türkler aleyhine büyük bir propaganda başlamıştır. (Mangaltepe & Karacakaya, 2010, s. 27.)

Hallward’ın Talori’de askerlerin kadın ve çocukları öldürdüğüne, kilisilerin yağmalandığına dair 5 Ekim 1894’te gönderdiği rapor neticesinde İngiliz Büyükelçisi Currie, Hallward’ın bölgede inceleme yapması için Babiâli’ye başvurdu. Sultan II. Abdülhamid, Currie’nin talebinin devletin içişlerine müdahale olarak görüleceğini ve bunun uluslararası antlaşmalara aykırı olduğunun uygun bir dille kendisine bildirilmesini istemiştir. (Bay, 2022, s. 113.) Sultan’ın girişimleri neticesinde geri adım atmak zorunda kalan Currie, Hallward’ın görev yerine dönmesi için talimat vermiş olsa da konsolosun 29 Ekim’de gönderdiği rapor Currie’ye aradığı fırsatı vermiş oldu.¹ Currie söz konusu rapor doğrultusunda İngiliz Hükümeti’nden, güvenilir bir görevlinin isyanın çıktığı bölgede araştırma yapması için gönderilmesi gerektiğininin Babiâli’den talep edilmesini istemiştir. (Bay, 2022, s. 118.) Böylece İngiliz büyükelçisinin bu adımıyla isyanın çıktığı bölgelerde tahkikat yapılması için ilk diplomatik girişim de yapılmış oldu.

Osmanlı Devleti ise iddiaların asılsız olduğunu, Hallward’ın olayların başlıca sorumlularından olduğuna dair bölgeden gönderilen raporları büyükelçiyle paylaşmıştır. Currie, İngiliz bir yetkiliye karşı bu tür suçlamalarda bulunulamayacağını Hariciye Nazırına söyleyerek, İngiliz Askerî Ateşesi Albay Chermside’in tahkikat yapması için bölgeye gönderileceğini bildirmiştir. (TNA., F.O. 424/178, No 287.) Babiâli, Albay Chermside’in tahkikat için Anadolu’ya gönderilmesini engellemek adına İngiliz sefiri nezdindeki girişimlerini arttırmış, Hariciye Nazırı Said Paşa Chermside’in gönderilmesinin Ermeniler üzerinde yanlış anlaşılmalara neden olacağını bunun yerine Erzurum veya Diyarbakır konsoloslarının görevlendirilmesini önermiştir. (BOA., Y.A...HUS., 312/36, 14 CA 1312.)

3. SORUNUN ULUSLARARASI BOYUT KAZANMASI

Sason’da meydana gelen isyan, İngiliz büyükelçisinin baskıları ve girişimleri neticesinde, uluslararası bir boyut kazanmış oldu. Büyükelçi

¹ Hallward gönderdiği raporunda Bitlis Valisi Tahsin Paşa’nın Kürtlerden oluşan askerî birliklerle 25 Ermeni köyünü tahrip ettiğini bildirmiştir. Raporun ayrıntıları hakkında bkz. (TNA., FO 78/4543, No. 489.)

Hariciye Mektupçusu Salih Efendi'yle görüşerek, olayların yaşandığı mahallere acilen bir komisyon gönderilmesini istedi. Sorunun acilen çözülmesi gerektiği uyarısını yapan büyükelçi, aksi halde Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir Ermeni sorununun çıkacağına dair üstü kapalı tehditte bulundu. (Dervişoğlu, 2013, s. 379.) Babiâli'ye tek taraflı baskıda bulunmak istemeyen İngiliz Büyükelçisi Currie, İstanbul'daki meslektaşlarıyla da görüşerek ortak hareket etmeleri konusunda çağrıda bulunmuştur.

Olayların ilk anından itibaren İngiltere'deki Ermeni dernekleri de İngiliz Hükümeti üzerinde baskı kurarak, Osmanlı Devleti'ne karşı adım atılması için çağrıda bulunuyorlardı. Bu amaçla Ermeni Yurtseverler Derneği Başkanı P. Hagopian, 9 Kasım'da Bitlis Ermenilerinden aldığı mektubu, 15 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanı Kimberley'e sundu. Hagopian, 1878 Kıbrıs Sözleşmesi ve 1878 Berlin Antlaşmasının 61. maddesi gereğince, İngiltere'nin Sultan nezdinde girişimde bulunmasını ve Anadolu'da Ermeniler için vaat edilen ıslahatların yapılmasını talep etmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 295.)

Osmanlı Devleti de Hagopian'ın bu girişimini Londra Sefiri Rüstem Paşa tarafından haber aldıktan sonra, ertesi gün Kimberley'e iletilmesi için bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, yabancı silahlarla donanmış Ermeni isyancıların, fesat çıkarmak için isyancı bir Kürt aşiretine katıldıkları ve birkaç Müslüman köyünü yakıp harap ettikleri, bölgenin ileri gelen bir Müslümanını diri diri yaktıkları ifade edilmekteydi. Bölge sakinlerini bu yağmalamalardan ve katliamlardan korumak için olay yerine düzenli birlikler gönderildiği, sanıldığı gibi bu birliklerin aşırılıklarda bulunmadığı aksine kısa süre içerisinde isyanı bastırıp, oradaki kadın ve çocukları güvence altına aldıklarını Kimberley'e açıklamaya çalışmıştır. (TNA., FO 424/178, Inclosure in No. 297.)

Osmanlı Devleti'nin bu açıklamalarına sunduğu belegelere rağmen Sason isyanı hakkında İstanbul'dan Avrupa başkentlerine gönderilen elçilik raporları buralarda daha büyük bir yankı uyandırmaktaydı. Avrupa kamuoyunun tahrikleriyle yabancı hükümetler de Babiâli'ye baskı yaparak, söz konusu raporlarda yer alan iddiaların araştırılması için acilen bölgeye bir komisyonun gönderilmesini talep ettiler. İstanbul'daki büyükelçiler de 15 Kasım'da Babiâli'ye resmi başvuruda bulunarak, Sultan'ın itimadını kazanmış yaverlerinden 2 veya 3 kişi ile mülki memurlardan oluşacak komisyonun acilen bölgeye gönderilmesini istediler. (BOA, Y.EE., 160/9, 16 CA 1312.) Bu sırada İngiliz büyükelçisi de Albay Chermside'ın komisyonda yer alması gerektiğine dair Babiâli nezdindeki girişimlerine

devam etmekteydi. Büyükelçinin baskılarını önlemek amacıyla hızlı bir şekilde hareket eden Babıâli 21 Kasım'da Bitlis'e gönderilecek tahkikat komisyonunun listesini kendisine vererek, Chermshire'in gönderilmesine gerek kalmadığını bildirmiştir.

Londra'daki İngiliz-Ermeni Derneği ise Dışişleri Bakanı Kimberley'den Sason/Talori olaylarına dair, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz konsoloslarından gelen raporların birer kopyalarının kendilerine verilmesini talep etmişti. Dışişleri Daimî Müsteşarı Sanderson da konsoloslardan gelen raporların nüshalarını derneğe iletemediği için Kimberley'in üzüntü duyduğunu ancak raporları soruşturmak için Sultan'ın derhal bir komisyon göndermeye karar verdiğini bildirmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 316.)

Osmanlı Devleti Avrupa'daki Ermenilerin girişimlerini kayıtsız bırakmak amacıyla tahkikat komisyonun kurulduğunu 23 Kasım'da resmi olarak duyurmuştur. Duyurulan metinde "*Ermeni haydutların suç teşkil eden davranışlarını araştırmak üzere gönderildiği*" ibaresinin yer alması ayrıca yabancı konsolosların hazırladıkları raporların abartılı olduğunun ifade edilmesi, büyük devletlerin tepkisine neden olmuştur. (Münir Süreyya Bey, 2001, s. 44.)

Komisyonun kurulup resmî olarak ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti Avrupa başkentlerindeki sefirlerine durumu açıklayıcı telgraflar göndermiştir. İngiltere ile Ermeni sorununa en fazla müdahil olan Rusya'nın tavrı, Osmanlı Devleti için oldukça önemliydi. Bu nedenle 24 Kasım'da Petersburg Sefirine Sason/Talori'deki Ermenilerin İngilizlere güvenerek isyana giriştikleri ve tahkikat sonucunda suçluların cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bölgeden gelen yalan yanlış haberlerin ortaya çıkarılması için de herkesin güvenini kazanmış kişilerden seçilen bir komisyon hazırlandığı Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya ifade edilmiştir. (BOA, Y..EE., 160/23, 25 CA 1312.)

Amerikan Hükümeti'nin ise Sason'da yaşananlar hakkında tam olarak malumat sahibi olması ise büyük devletlere nazaran daha geç bir tarihte olmuştur. İsyanla ilgili Avrupa basınında ortaya atılan abartılı iddialar üzerine Babıâli harekete geçerek, Avrupa başkentlerindeki sefirlerine isyanın boyutu ve akabinde yaşananlarla ilgili açıklayıcı bilgiler göndermişti. Hariciye Nazırı Said Paşa London Daily News gazetesinin Sason isyanıyla ilgili iddialarının abartılı olduğuna ve Amerikan basınının da bu iddiaları olduğu gibi aktarması üzerine Washington Sefiri Mavroyani Bey'e telgraf göndererek, Amerikan Dışişleri Bakanı Gresham ile iletişime geçmesini, yaşananların çarpıtıldığının bildirilmesini istemiştir. Gresham, Mavroyani

Bey'in kendisine yaptığı bu iletişimin ardından olaylarla ilgili malumat sahibi olmuş ve 25 Kasım'da Amerika'nın Osmanlı Elçisi Terrell'e telgraf göndererek, söz konusu olayların geçen eylül ayında gerçekleştiğini, elinde basında çıkan haberlerin ve Mavroyani Bey'in kendisine iletmış olduğu bilgilerin dışında herhangi bir raporun olmamasından ve bu tarihe kadar gerek Amerika'nın Sivas Konsolosu Jewett'in gerek de kendisinin hiçbir bilgi göndermemiş olmasından dolayı serzenişte bulunmuştur. (FRUS, No. 278.)

Diğer taraftan başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, komisyonun atanma şekline ve kamuoyuna duyurulan metinde yer alan ifadelerden oldukça rahatsızlardı. İstanbul'da bulunan büyükelçiler Babıâli ve Saray nezdinde girişimlerde bulunarak, hazırlanan komisyonun tarafsızlık ilkesine göre oluşturulmamasından duyulan rahatsızlığı bildirdiler. Bu sırada İngiliz Büyükelçisi Currie Babıâli'nin komisyon hazırlıklarını yaptığı bir sırada ortaya yeni bir öneri atarak, Erzurum'daki İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının da komisyonla iletişim kurmaları ve tahkikatın işleyişi hakkında rapor göndermeleri için meslektaşlarıyla iletişime geçti. (Bay, 2022, s. 126.)

4. KOMİSYONA AMERİKALI DELEGE ÖNERİSİ

İngiliz Hükümeti Currie'nin İngiliz, Fransız ve Rus konsolosları tarafından bir soruşturma yapılması önerisini desteklerken ancak bunun yeterli olmadığını da düşünmekteydi. İngiliz Hükümeti'nce konsolosların komisyonla yalnızca iletişim kurması yeterliydi ancak buna karşılık konsoloslar, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu tahkikat komisyonundan bağımsız, tamamen ayrı bir soruşturma yürütmeliydiler. Bunun için de Currie'den, böyle bir soruşturma konusunda Fransız ve Rus temsilcileriyle görüşüp, konu hakkındaki fikirlerinin alınması istenmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 335.)

Sultan II. Abdülhamid de İngiliz büyükelçisinin söz konusu önerisi üzerine olayın uluslararası bir boyut kazanmaması için ilk olarak Alman büyükelçisi Radolin ile görüştü. Sultan Radolin'den Alman İmparatoru II. Wilhem'in İngiliz Kraliçesiyle görüşmesini ve İngiltere'nin önerisini geri çekmesini talep etti. Sultan daha sonra Rus ve Fransız büyükelçileriyle de görüşerek, onlardan Currie'nin önerisinin bir devletin hükümlerine aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmemesini belirtti. İstanbul'da bunlar yaşanırken İngiliz büyükelçisinin önerisine en büyük destek ise İtalyan

büyükelçisinden gelmiştir.²

Sultan II. Abdülhamid daha sonra ise Hariciye Nazırı Said Paşa'yı 30 Kasım'da Currie ile görüşmeye göndermiştir. Sultan, Said Paşa ile Currie'ye gönderdiği talimatta; Sason olayını soruşturmak için oluşturulan komisyonun tarafsızlığına dair hiçbir şüphe bırakmamak adına, Amerika Birleşik Devletleri Elçiliği tarafından seçilen bir yetkilinin komisyonda yer almasını teklif etmiştir. (Edwards, 1952, p. 107.) Bu yetkili daha sonra hazırlanacak komisyon raporunu da imzalamakla yükümlü olacaktı. Currie bunun ardından Sultan'ın önerisiyle ilgili olarak, Amerikan Ortalçisi Terrell'le konu hakkında bilgisi olup olmadığına dair bir görüşme yaptı. (Yavuz, 2016, s. 194.) Terrell de Amerikan Başkanı'nın 3 Aralık'a kadar cevap vereceğini ayrıca delegenin komisyona katılımı kabul görüldüğü takdirde de raporun imzalanmasıyla ilgili bunun raporun içeriğine bağlı olacağını ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda gerçeğin raporda belirtileceğini Currie'ye ifade etmiştir. (TNA., FO 424/178, No 340.)

Aynı gün Londra Sefiri Rüstem Paşa da Kimberley ile görüşerek, Babıâli tarafından tahkikat komisyonu hakkında tarafsız ve araştırıcı niteliğine ilişkin şüpheleri ortadan kaldıracak, yeni resmî bir bildirinin yayımlanacağını söylemiştir. Rüstem Paşa bu girişimle İngiliz Hükümeti'nin protestoname göndermesinden vazgeçeceğini düşünüyordu ancak Kimberley, Rüstem Paşa ile aynı fikirde değildi. Çünkü Currie'nin 28-29 Kasım'da Van ve Erzurum konsoloslarından aldığı raporları Kimberley'e göndermesi, İngiliz Hükümeti üzerinde olumsuz bir etkiye neden oldu. Kimberley Rüstem Paşa'ya raporların kamuoyuna sızmasının ortaya çıkaracağı infialden bahsederek, üstü kapalı tehditlerde bulunurken, Sultan'ın atadığı komisyonun artık kamuoyunu sakinleştirmek için yeterli olamayacağını ve bundan dolayı da bağımsız bir soruşturma komisyonunun gerekliliğini ifade etmiştir. (TNA., FO 424/178, No 343.) Görüşmenin ardından Kimberley, Currie'ye Babıâli'nin kurduğu komisyonun tarafsızlık ilkesine göre oluşturulmadığı ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesinden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmediği gerekçesiyle resmî olarak protesto etmesi talimatını vermiştir. (TNA., FO 424/178, No 344.)

Hariciye Nazırı Said Paşa da Currie ile yaptığı görüşmede, Amerikalı bir delegenin komisyona katılmasının kabul edilmesi nedeniyle, İngiliz Hükümeti'nin protestosundan ve Erzurum'daki konsoloslarının

² Bu sırada Erzurum'da konsoloslugu bulunmayan İtalya'nın İngiltere'nin teklifini desteklemesindeki en büyük neden sonraki süreçte Erzurum'da konsolosluk tesisi için bu devletin desteğine ihtiyaç duyacak olmasıdır. (TNA., FO 78/4544, No 548.)

komisyona gönderilmesinden vazgeçilmesini istemiştir. (BOA, Y..EE..., 159/8, 1 C 1312.) Terrell ise 30 Kasım'da Amerika Dışişleri Bakanı Walter Gresham'a komisyona delege gönderilmesinin büyük faydaları olacağını bildirmiştir. Sultan'ın tarafsız bir devletin temsilcisini istemesinin önemli olduğunu savunan Terrell, komisyonda yer almanın Anadolu'daki Amerikan misyonierleri için de büyük fayda sağlayacağını düşünüyordu. (FRUS, No. 722.) Ancak Amerikan Başkanı tahkikat komisyonuna delege görevlendirilmesi konusunda isteksizdi (FRUS, No. 723.) Bu sırada Currie de Terrell'le olan görüşmelerini sıklaştırmış, 2 Aralık'ta yapılan görüşmede Currie, Anadolu'da raporlarda bahsedilenden çok daha fazla Ermeni öldürüldüğü iddialarını Terrell'e bildirmiştir. (FRUS, No. 724.) Currie bununla Amerikan Başkanının muhalefeti kıracağını düşünüyordu çünkü Amerika'da da hatırı sayılır bir Ermeni nüfusu bulunuyordu.

İngiliz Hükümeti soruşturmanın tarafsızlığı için Amerikan elçisi tarafından seçilecek delegeyi kabul etmeye hazırды fakat Amerikan delegesi hakkında iki şartı vardı; birincisi seçilecek delegenin genel güvene sahip birisi olması, ikincisi ise komisyonla çelişebilecek noktalarda ayrı raporlar verme özgürlüğüne sahip olması gerektiğiydi. Tüm bunlar sağlandığı takdirde ve Amerikalı delegenin vakit kaybedilmeden komisyona katılması halinde, İngiliz Hükümeti kendi tarafından herhangi bir acil adımı askıya almaya rıza gösterebileceğinin sinyallerini vermişti. (TNA., FO 424/178, No. 345.)

Currie ise hükümetiyle aynı fikirde değilken delege için Terrell ile yaptığı görüşmede, Amerikan Elçilik Sekreteri Riddle ya da Sivas'taki Konsolos Yardımcısı Jewett'in uygun olacağını düşünüyordu. Currie daha sonra Babıâli ve Sultan'a İngiliz Hükümeti'nin Amerikalı delegenin atanmasını prensipte kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Fakat İngiltere tarafından başka herhangi bir yargılamanın geri çekileceğine dair hiçbir taahhütte bulunmamıştır. (TNA., FO 424/178, No. 346.)

Sadrazam Ahmed Cavad Paşa ile Hariciye Nazırı Said Paşa, tahkikat komisyonuna Amerikalı bir delegenin katılmasının uygun olacağına dair ortak bir arz hazırlayarak, 2 Aralık'ta Sultan II. Abdülhamid'e sundular. Arzda dikkat çeken en önemli husus, Osmanlı Devleti'nin Sason/Talori olaylarını araştırmak için kurduğu komisyonun ilan şeklinden, İngiltere'nin duyduğu rahatsızlık ve bu sebeple Osmanlı Devleti'ne protestoname gönderilmek istenilmesiydi. Komisyonun ilanında yer alan "*Ermeni eşkiyası*" ifadesiyle İngiliz Hükümeti'nin, "*o havalide yaşayan bütün Ermenilerin eşkiya olduğu kastediliyor*" anlamını çıkardığı bu yüzde de, Osmanlı Devleti'nin kurduğu komisyonun tarafsız olamayacağına dair

itirazda bulunduğu belirtilmiştir. Bunun için de 1878 Berlin Antlaşması'na dayanarak, uluslararası bir komisyon ya da tek başına bir araştırma yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Anadolu'da az çok emelleri olan üç büyük devlete nazaran, komisyonda Amerikalı bir memurun bulunmasının daha uygun olacağı arzda açıkça ifade edilmiştir. (BOA, Y..EE., 96/2, 3 C 1312.)

4.1. Amerika'nın Şartlı Kabulü ve Önerinin Geri Çekilmesi

Currie, ülkesinin komisyona Amerikalı delege göndermesine onay verdiğini ve vakit kaybedilmeden Amerikan Ortaelçisi Terrell ile iletişime geçilmesi gerektiğini 2 Aralık'ta Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. (BOA, Y..A...HUS., 314/30, 3 C 1312.) Terrell tarafından seçilecek delegenin ise bir an önce tespit edilmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti, Amerikan delegesine İngiltere'nin dahi rıza gösterdiği bir ortamda Amerikan Hükümeti'nin en geç 4 Aralık'a kadar cevap vermesi için Washington Sefirine talimat vermiştir. (BOA, İ..HUS., 32/113, 4 C 1312.) Washington Sefiri de 5 Aralık akşama kadar Amerika'nın bir cevap vereceği hakkında Babıâli'yi bilgilendirmiştir. (BOA, Y..A...HUS., 314/61, 5 C 1312.) Amerika tarafından cevap geciktikçe, Currie de Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını arttırarak, başka meseleleri gündeme getiriyordu. (BOA, İ..HUS., 32/114, 5 C 1312.)

İngiltere de Washington elçisine, söz konusu delegenin komisyona katılması için bir an önce Amerikan Dışışleri Bakanıyla görüşmesi talimatını vermişti. İngiltere bu hareketin tüm taraflar için önemli olduğunu ve böylelikle ciddi diplomatik anlaşmazlıkların da önüne geçilebileceğini düşünüyordu. (TNA., FO 424/178, No. 349.)

Washington Sefiri de aldığı talimat gereği derhal Amerikan Dışışleri Bakanı Gresham ile görüşmüştür. Terrell ise komisyon için bir delege istendiğini ve bu görev için de Konsolos Jewett'i önerdiğini bakana iletmişti. Ancak ne Amerikan Başkanı ne de dışışleri bakanı komisyona delege göndermeye sıcak bakmıyordu. Gerekçe olarak da böylesine hassas bir görevin emanet edilebileceği hiç kimsenin olmadığını düşünüyordular. (TNA., FO 424/178, No. 363.) Amerika'nın bu şekilde bir karar alıp bunu da Babıâli'ye bildirmesinin ardından İngiltere ise Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerle temasa geçmesi için Currie'ye talimat vermiştir.

Amerika'nın cevabının ardından Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ve Hariciye Nazırı Said Paşa tekrar ortak bir arz hazırlayarak Sultan II. Abdülhamid'e sundular. Arzda ABD'nin komisyona delege gönderemeyeceği, İngiliz Hükümeti'nin de Osmanlı hizmetinde bulunan İngiliz Jandarma Ferik'i Blund ve Woods Paşa ile İngiliz zabitanından

Osmanlı Devleti hizmetine alınacak bir yetkilinin, komisyona katılması teklifine onay vermediği Sultan'a belirtilmiştir. (*BOA*, *Y.A...RES.*, 73/35, 6 C 1312.) Daha sonra da Currie, Babıâli'ye gelerek, resmi protesto mektubunu sunmuştur.³ (*BOA*, *Y.A...RES.*, 73/35, 6 C 1312; *BOA*, *Y...EE.*, 49/58, 6 C 1312.)

Nihayet 5 Aralık'ta ABD'nin komisyonda yer alacak delegeyle ilgili cevabı Babıâli'ye ulaştı. Washington Sefirinin girişimleri sonucunda, Amerika şartlı olarak tahkikat komisyonuna delege göndermeyi kabul etmiştir. ABD, komisyondan ayrı olarak tahkikat yapacak Amerikalı delegenin hazırladığı raporu hükûmetine vermek şartıyla Sivas Konsolosu Jewett'i (FRUS, No. 725.) Talori'ye göndermeye izin vermiştir. (*BOA*, *Y.A...RES.*, 73/37, 7 C 1312; *BOA*, *HR.SYS.*, 2837/10, 7 C 1312.) Aynı gün Terrell de Currie'ye ABD Başkanının komisyona Amerikalı bir delegenin atanmasına şartlı izin verdiğini bildirmiştir. (FRUS, No. 725; TNA., FO 424/178, No. 370.)

ABD'nin söz konusu karar değişikliğinde muhtemelen 26 Kasım'da Boston Faneuil Hall'da yapılan mitingde, Bitlis'te meydana gelen olayların protesto edilmesi, Amerikan Hükûmeti'nin İngiltere'ye destek verip adım atmasının istenmesi etkili olmuştur. (TNA., FO 424/178, No 397.) Boston'daki Ermeni Dostlar Derneği de 6 Aralık'ta Başkan Cleveland'a ve Rus Çarına dilekçe göndererek, Ermenilerin korunması için yardım talep etmişlerdir. Hatta dernek özel bir temsilci grubuyla Rus Çarına 500 imzalı dilekçenin gönderileceği iddiasında bulunmuştu. (The Evening Star, 06.12.1894, p. 1.) Genel olarak Protestan kilisesinin öncülüğünde düzenlenen bu türden mitinglere Amerikan basını da kayıtsız kalmayarak, Ermeniler lehine yoğun bir propaganda başlatmışlardır. (Şimşir, 2014, ss. 98.)

ABD'nin şartlı kabulünü Osmanlı Devleti'nin kabul etmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Kimberley de Londra Sefiri Rüstem Paşa'yla görüşerek, komisyonda Amerikalı bir delegenin bulunamayacağından büyük üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Kimberley, kamuoyunun bir İngiliz memurunun komisyonda bulunması gerektiğiyle ilgili hükûmete baskı yapmasından çekindiğini de Rüstem Paşa'ya söylemiştir. Kimberley, komisyonda İngiliz bir memurun bulunmasının Osmanlı Devleti'nin kendiliğinden teklif etmesinin daha munasip olacağını düşünüyordu. (*BOA*, *HR.SYS.*, 2837/11, 7 C 1312.)

³ Hariciye Nazırı bir ara Currie'nin yanına giderek eski Hariciye Nazırı Turhan Paşa'yı önermiş ancak Currie bu teklifi kabul etmemiştir. (*BOA*, *İ.DUIT*, 145/40, 6 C 1312.)

Sultan II. Abdülhamid tarafından ABD'nin şartı teklifi kabul görmemiş, Amerikalı delegenin hazırlayacağı raporun doğrudan hükümetine gönderilmesinin mümkün olmadığı Gresham'a bildirilmiştir. (BOA., Y..EE., 50/26, 7 C 1312.) Çünkü böyle bir durum farklı anlamlara yol açabilir, iki farklı raporun oluşturulması komisyonun çalışmalarına gölge düşürebilirdi. Gresham da Terrell'den Sultan'ın Jewett'i reddetmesinin, ABD'de Osmanlı'ya karşı küskünlüğe neden olacağını bu yüzden de delegenin kabul edilmesi için girişimde bulunmasını istemiştir. (FRUS, No. 728.) Hatta Amerika'nın İstanbul elçiliği baş tercümanı Hariciye Nazırının yanına gelerek, delegenin komisyona kabul edilmesi için ricada bulunmuştur. (BOA., Y..EE., 159/81, 12 C 1312.)

ABD'nin önerdiği teklifin, Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiğini düşünen Amerikan basını ise komisyona katılacak delegenin Avrupa entrikalarına kapılmaması için hükümetten talimat aldığını yazmışlardır. (BOA, HR.SYS., 2837/13, 12 C 1312.) Chicago Central Music Hall'da yaklaşık 2000 Ermeni'nin katıldığı bir miting yapılmış, burada konuşma yapan Dr. E. G. Hirsch, bir Avrupa savaşını hızlandıracağı korkusuyla İngiltere'nin Ermeniler hakkında konuşmamasını eleştirmiştir. Mitingin sonunda ise Başkan Cleveland'ın Sason isyanını araştırmak için bağımsız bir delege atama eylemini öven, başkandan ve kongreden ulusun nüfuzunu kullanarak zulmün sorumlularını adalete teslimini isteyen kararlar kabul edilmiştir. (The Sun, 10.12.1894, p. 2.)

ABD basınından bazı gazeteler ise aynı tarihlerde Sultan'ın Konsolos Milo Jewett'in Washington Hükümeti'ne bağımsız bir rapor göndermesi şartıyla delege olarak gönderilebileceğini Sultan'ın kabul etmediğini yazmaya başlamışlardır. (The Washington Times, 10.12.1894, p. 1; The Evening Star, 10.12.1894, p. 3.) Terrell ise 16 Aralık'ta Babiâli'ye gelerek, komisyonda Sivas Konsolosunun yer almamasının ABD'de derin bir üzüntüye sebep olduğunu bu nedenle kabul edilmesi için hükümetinden talimat aldığını belirtmiştir. (BOA. Y..EE., 159/97, 17 C 1312.) Sadrazam Ahmed Cevad Paşa da ABD'nin teklife cevap vermekte geciktiği, sorunun, komisyona üç büyük devletin Erzurum konsoloslarının görevlendireceği delegelerin kabulü ile çözüldüğünü belirterek, elçinin teklifini reddetmiştir. (BOA, Y..A...HUS., 315/53, 17 C 1312.)

İki ülke arasında bu tür diplomatik temaslar yaşanırken ABD Senatosu, Sason'da çıkan isyan ve Amerika'ya diğer devletlerle birlikte ortak hareket etmek için herhangi bir teklif olup olmadığına dair hükümetin attığı adımlar hakkında Başkan Cleveland'dan bilgi talep etmiştir. Bunun üzerine de Amerikan Başkanı Cleveland, Sason Ermeni isyanı ve sonrasında

yaşanan gelişmeler hakkında 11 Aralık'ta Senato'ya mesaj göndermiştir. Cleveland, 28 Kasım'da İstanbul'daki Amerikan elçisinden konuyla alakalı aldığı telgrafta, Amerikan basınında yer alan Sason'daki Türk zulmüne ilişkin haberlerin abartılı ve sansasyonel olduğu bilgisini edinmişti. Başkan Cleveland da Senato'ya müdahalelerini haklı çıkaracak gerçek ve ayrıntılı bilgilerin yokluğundan Amerika tarafından Osmanlı Devleti'ne herhangi bir suçlamada bulunulamadığını, Bitlis'e gönderilen komisyonda Amerikalı delegenin bulunması için ilk teklifin ise 30 Kasım'da yapıldığını belirtmiştir. Başkan, Amerikan hükümetinin elinde Terrell'in 28 Kasım'da gönderdiği telgraf ve basında yer alan iddiaların dışında hiçbir bilgi olmadığını, Amerika'nın 1878 Berlin Antlaşması'na taraf olmaması ayrıca taraf devletlerden herhangi birinin daveti olmadan⁴ katılmanın doğru olmayacağını bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin davetinin 2 Aralık'ta reddedildiğini ifade etmiştir. Başkan mesajının devamında ise değişen şartlar nedeniyle Konsolos Jewett'in tahkikatta ve sonucunda hazırlanacak raporda yer almak amacıyla değil, olayların yaşandığı mahallere giderek yapacağı tahkikat sonucunda hazırlayacağı raporu hükümete göndermesi şartıyla kabul edildiğini bildirmiştir. (FRUS, No. 717, Message of the President)

Sultan II. Abdülhamid de meselenin artık 1878 Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında çözümleneceğini, bunun için ABD'nin daha fazla baskı yapmaması gerektiğiyle ilgili Washington Sefirine talimat vermiştir. (BOA, İ..HUS., 32/120, 17 C 1312) Washington Sefiri de ABD dışişleri bakanı ile yaptığı görüşmede durumu kendisine izah etmiştir. Dışişleri bakanı, ABD'nin Sivas konsolosunun, Sason/Talori Tahkik Komisyonu'na katılımına Osmanlı Hükümeti'nce karşı çıkılmasına devam edildiği takdirde, ABD kamuoyunda Osmanlı aleyhine heyecana neden olacağını hatta ABD Meclisinde Osmanlı Hükümeti'ne karşı birtakım kararlar alınabileceğini söylemiştir. (BOA, Y..A...HUS., 315/66, 19 C 1312.) Ancak bu tehditler Sultan II. Abdülhamid'i kararından geri adım attırmayarak konunun 1878 Berlin Antlaşması'ndan dışarı çıkmasını engellemeye çalışmıştır.

Terrell 20 Aralık'ta Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'yı ziyaret ederek, ABD'de hükümet üzerinde yoğun bir halk baskısının olduğunu, iki ülke ilişkilerin seyri açısından Jewett'in komisyona dahil olmasını bir kez daha rica etmiştir. (BOA., Y..A...HUS., 315/80, 21 C 1312.) Hariciye Nazırı Said Paşa da 20 Aralık'ta Currie'ye ziyaret ederek, ABD'nin komisyona delege

⁴ Amerika Dışişleri Bakanı Gresham Başkan Cleveland'a 10 Aralık'ta gönderdiği raporunda 1878 Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerinden biri olan İngiltere'nin davetiyle kabul edildiğini bildirmiştir. (FRUS, No. 718.)

göndermesi adına yaptığı baskılara son vermesi için İngiltere'nin yardımını talep etmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 500.) İngiltere, tahkikat komisyonuna Amerikalı bir delegenin katılmasını ilk etapta destekledikleri ve kabul ettikleri için şimdi bu isteğin geri çekilmesiyle ilgili girişim yapılmasının uygun olmadığını belirterek, Babıâli'nin talebini reddetmiştir. (BOA., Y..EE., 159/116, 23 C 1312.) Bu sırada Amerikan basınında Osmanlı Devleti aleyhine haberler görülmeye başlandığı gibi Massachusetts Eyaleti'nin Worcester kentinde Sason/Talori olayları hakkında bir miting daha düzenlenerek, Başkan Cleveland'a diğer ülkelerle birlikte komisyona katılıp, ortak hareket etmesi için çağrıda bulunulmuştur. (TNA., FO 424/178, Inclosure in No. 529.)

Sultan II. Abdülhamid ile Terrell son gelişmeler üzerine 23 Aralık'ta bir görüşme yaptılar. Görüşmenin ardından Washington Sefirine, tahkikat komisyonuna İngiltere, Fransa ve Rusya'nın belirleyeceği delegelerin dahil edileceği, eğer şimdi Amerikalı bir delege kabul edilirse diğer büyük devletlerin de aynı taleplerde bulunacakları gerekçesiyle kabul edilmediği ifade edilmiştir. (BOA., HR.SYS., 2837/25, 24 C 1312) 24 Aralık'ta ise Babıâli kesin bir dille Amerikan delegesinin kabul edilmeyeceğini Terrell'e bildirmiştir.⁵ Delegenin kabul edilmemesi üzerine ABD Başkanı Cleveland'ın senatörler meclisinde konuyla alakalı açıklamalarda bulunacağına dair bazı iddialar ortaya atılmıştı. (BOA., Y..EE., 159/127, 27 C 1312.) Ancak Cleveland delegenin kabul edilmemesi üzerine kongreye herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

24 Aralık'ta ABD Dışişleri Bakanı Gresham, Terrell'e delegenin komisyona katılması için artık daha fazla ısrar etmemesi talimatını verdi. Ancak ABD Elçisi Terrell, Jewett'in komisyonda yer alması için 25 Aralık'a kadar Babıâli ve Yıldız Saray'ı üzerindeki baskılarını sürdürdü. (FRUS, No. 731.) İstanbul'da bunlar yaşanırken Jewett'in tahkikata katılmak için Muş'a kadar gittiği bilgisinin Babıâli'ye ulaşması üzerine, kendisinin tahkikata katılmaması yönünde komisyona ve bölgedeki idarecilere emir gönderilmiştir.⁶ (Gülmez, 2006, ss. 695-742.)

⁵ Babıâli Terrell'e şu an İngiliz, Fransız ve Rus yetkililerden bir komisyon oluşturulduğunu, Jewett'in komisyona katılması halinde aynı isteği İtalya ve Almanya'nın da isteyeceği bunun da Osmanlı'nın büyük güçlerle ilişkilerini karmaşıktıracağını bildirmiştir. Diğer taraftan Rus Büyükelçisi de Amerikalı delegeye itiraz etmiştir. (FRUS, No. 730, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 23 December 1894.)

⁶ Ali Karaca eserinde Jewett'i tahkikat komisyonunun bir üyesi olarak göstermiştir. (Karaca, 1993, s. 45.) Ancak Jewett tahkikatın hiçbir safhasında bulunmadığı gibi hazırlanan raporun altında da imzası yer almamaktadır.

İngiltere'nin İstanbul başkonsolosu, ABD'nin Tahkikat Komisyonu'nda delege bulundurmasını istemiyordu. Gerekçesi ise 1876 Bulgaristan olayları sırasında Amerikan delegesi İngiliz konsolosunun hazırladığı raporu desteklememişti. Şimdi aynı durum Sason olayında da yaşanabilirdi. Amerikan delegesinin hazırladığı rapor eğer diğer üç büyük devletin raporundan farklı olursa, muhakkak Amerikalı delegenin hazırladığı rapor dikkate alınacaktı. Bu yüzden de başkonsolos komisyonda Amerikalı delegenin bulunmasını istemiyordu. (BOA., HR.SYS., 29/54, 19 C 1312.)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin küçük bir kazasında ortaya çıkan Ermeni isyanı kısa süre içerisinde uluslararası boyut kazanarak, uzun süre gündemi meşgul etmiştir. İstanbul'daki büyük devletlerin baskısıyla isyanın görüldüğü bölgelere tahkikat komisyonu göndermek zorunda kalan Sultan II. Abdülhamid, hemen akabinde de komisyonla ilgili gelebilecek eleştirileri ve baskıları önlemek adına tarafsız bir devletin komisyonda yer alması için girişimde bulunmuştur. Sultan'ın ilk etapta Ermeni meselesinin uluslararası bir soruna dönüşmesine neden olan 1878 Berlin Antlaşması'na taraf devletlerden birine girişimde bulunması beklenemezdi. Çünkü bu devletlerden biri nezdinde yapılacak girişime diğer devletlerin ne tepki vereceği tam anlamıyla belirsizdi. Bu yüzden Sultan, 1878 Berlin Antlaşması'na taraf olmayan ABD nezdinde girişimde bulunmuştur. Özellikle son dönemde Osmanlı vatandaşı Ermenilerin ABD vatandaşlığına geçmesi ve bu ülkeye yapılan Ermeni göçleri neticesinde ABD'de hatırı sayılır bir Ermeni nüfusu oluşmuştu. İsyanın hemen ardından ABD'nin farklı eyaletlerinde mitingler düzenleyen Ermeniler, hükümete baskıda bulunarak Ermeni davasına eğilmelerini ve kendilerine destek olmalarını talep ettiler. Osmanlı Devleti'nin ABD'li bir delege için girişiminin ardından ise kendi lehlerine sonuç elde edebilecek düşüncesiyle hükümetin daha enerjik adımlar atarak komisyonda yer alması adına girişimlerde bulundular.

ABD ilk zamanlar bu girişimlerin etkisinde kalarak, delegenin ayrı bir rapor hazırlaması ve Osmanlı tahkikat komisyonunun hazırlayacağı raporu imzalamamak şartıyla Babıâli'nin teklifini kabul etti. Sultan II. Abdülhamid'in böylesi bir şartı kabul etmesi beklenemezdi. Çünkü bu şart, teklifi yapan devletin hükümlerlik haklarına aykırı olduğu gibi diplomatik de bir nezaketsizlikti. ABD'nin cevabının ardından Sultan da teklifinde ısrarcı olmayarak sorunu Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerler arasında çözümlenmesini daha doğru bulmuştur. ABD kısa süre içerisinde yapmış olduğu hatanın farkına varmış ve komisyonda yer almak adına türlü girişimlerde bulunmuşsa da bunda başarılı olamamıştır. ABD'nin bu

girişimleri bazı araştırmacılarda, Konsolos Jewett'in tahkikata katıldığı intibahı uyandırmışsa da Jewett hiç bir şekilde komisyonda bulunmadığı gibi tahkikat sonucunda hazırlanan sonuç raporunda da imzası yer almamıştır.

6. SUMMARY

The 1894 Sason Armenian Rebellion, which was an internal problem of the Ottoman Empire, turned into an international problem as a result of the interventions of European states. As a result of the reports sent by the British consul, the British ambassador attempted to intervene in the incident on his own and increased his pressure. Thereupon, the Ottoman Empire wanted to alleviate the pressure of England by sending an investigation delegation to the region. However, England excused that the commission was not formed according to the principle of impartiality and suggested that the states with consuls in Erzurum should also participate in the commission. Sultan Abdülhamid II, who considered this situation objectionable, suggested that an official to be selected by the United States Embassy should take part in the commission in order to leave no doubt about the impartiality of the commission. This proposal of the Sultan caused a short-lived crisis between the great powers, especially between the United States and the Ottomans. American President Cleveland had conditionally accepted the Sultan's offer. The condition was that Jewett, the Consul of Sivas, who would participate in the investigation, would prepare a report independent of the commission and submit it to his government. In addition, in case of differences between the report to be prepared by the delegates appointed by the Porte and the report prepared by Jewett, the consul was not to sign the Porte's report. These conditions caused the Sultan not to accept the American delegate and he withdrew his offer. It was decided that the inquiry would be conducted between the Porte and the states that had consuls in Erzurum. Cleveland realised his mistake and tried to put pressure on Constantinople to include Jewett in the inquiry, but he was not successful. Although some studies have stated that Jewett also took part in the inquiry, this is not true. The Porte sent orders to local administrators to ensure that the consul never participated in the investigation and Jewett was prevented from travelling to the areas to be investigated. Finally, the report prepared as a result of the inquiry does not bear Jewett's signature.

7. KAYNAKLAR

İngiliz Arşiv Kaynakları (The National Archives/Foreign Office)

TNA., F.O. 78/4543, No 489, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 29 October 1894.

- TNA., F.O. 424/178, No 287, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 8 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 335, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 28 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 297, Telegraphic Information received from Constantinople, 16 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No. 295, Mr. Hagopian to the Earl of Kimberley, 15 November 1894.
- TNA., F.O. 78/4544, No 548, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No. 316, Foreign Office to Anglo-Armenian Association, 21 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 340, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 343, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 30 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 344, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 30 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 345, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 1 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 346, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 2 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 349, The Earl of Kimberley to Mr. Goschen, 2 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No, 363, Mr. Goschen to the Earl of Kimberley, 3 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 370, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 5 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 397, Mr. Goschen to the Earl of Kimberley, 29 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No. 500, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 20 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 529. Memorial, 21 December 1894.
- Amerikan Arşiv Kaynakları (FRUS/The Foreign of the United States)**
- FRUS, No. 278, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 25 November 1894
- FRUS, No. 722, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 30 November 1894.
- FRUS, No. 723, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 2 December 1894.
- FRUS, No. 724, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 2 December 1894.
- FRUS, No. 725, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 5 December 1894.
- FRUS, No. 728, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 15 December 1894.
- FRUS, No. 730, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 23 December 1894.
- FRUS, No. 731, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 24 December 1894.
- FRUS, No. 717, Message of the President.
- FRUS, No. 718, Report of the Secretary of State. 10 December 1894.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS.) 2837/25, 2837/10, 2837/11, 2837/13, 29/54.

İrade Dosya Usulü (İ..DUİT), 145/40.

İrade Hususi (İ..HUS.), 32/113, 32/114, 32/120.

Yıldız Esas Evrakı (Y..EE..), 159/127, 159/116, 159/97, 159/81, 50/26, 160/23, 159/8, 160/9, 96/2, 49/58.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.), 312/36, 314/61, 315/80, 314/30, 315/53, 315/66.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y..A.RES.), 73/35, 73/37.

Sürelî Yayınlar

The Evening Star

The Sun

The Washington Times

Telif ve Tetkik Eserler

Bay, S. (2022). *İngiliz Sir Philip Henry Wodehouse Currie'nin İstanbul büyükelçiliği (1893-1898)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Dervişoğlu, İ. (2013). *Salih Münir Çorlu geçmiş zamanlar Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin diplomasi yazıları ve hatıraları*, İstanbul, Kitapevi Yayınları.

Doğan, H. (2000). *Sason Ermeni isyanları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

Edwards, R.G. (1952). *Relations between the United States and Turkey 1893-1897*, (Unpublished Ph. D.) Fordham University.

Feldmareşel Helmuth Von Moltke'nin Türkiye Mektupları, (1969). İstanbul, Remzi Kitabevi.

Gülmez, N. (2006). Tahkik heyeti raporlarına göre 1894 Sason isyanı, *BELLETEREN*, C. 70, S. 258, ss. 695-742.

Gürün, K. (2012). *Ermeni Dosyası*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Hüseyin Nazım Paşa, (1998). *Ermeni olayları tarihi*, C. I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Karaca, A. (1993). *Anadolu ıslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Küçük, C. (1986). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı 1878-1897*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Mangaltepe, İ. & Karacakaya, R. (2010), *Paul Cambon'un İstanbul büyükelçiliği ve Ermeni meselesi*, Yeditepe.

Melson, R. (1982). A theoretical inquiry into the Armenian massacres of 1894-1896, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24, No. 3, pp. 481-509

Münir Süreyya Bey, (2001). *Ermeni meselesinin siyasi tarihçesi (1877-1914)*. Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Okur, M. (2015). Büyük güçlerin Ermeni sorununa etkisi ve Ermeni politikaları, *Ermeni ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu*, Ankara.

- Şimşir, B. N. (2014). Ermeni propagandasının Amerika boyutu üzerine, M.M. Hülagü (Ed.) *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*, C. X, (ss.45-98). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, İstanbul, Belge Yayınları.
- Yavuz, F. (2016). *II. Abdülhamid döneminde bir Amerikan elçisi, Alexander Watkins Terrell*, İstanbul, Babiâli Kültür Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğretim Üyesi Serdar BAY %50; Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA%50.